

RÓZSA MÁRIA

Néhány adalék Frankenburg Adolf kultúraközvetítő tevékenységéhez a német nyelvű sajtóban

Frankenburg Adolf korának nem jelentős írója, hiányosságait már kortársai is látták; inkább szerkesztői, tárcaírói, színi kritikusi és fordítói tevékenysége volt ismert. *A magyar irodalom történetében* „csak a „kisebb prózaírók” között kapott helyet, illetve említésszerűen került elő neve, Kossuthtal kapcsolatban a *Pesti Hirlap* „Fővárosi Újdonságok” című rovatának vezetőjeként, az *Életképek* című folyóirat szerkesztőjeként, továbbá több más író mellett felsorolásszerűen satirikus, humorisztikus novellák írójaként.¹ Az *Új magyar irodalmi lexikon*ban szintén Wéber Antal szócikke foglalja össze tömören munkásságát.² Életének és írói működésének egyetlen monografikus feldolgozása, Machatsek Lucia munkája a német nyelvű sajtóbeli tevékenységét nem tárgyalja részletesen.³

Frankenburg Adolf (Németkeresztúr, Sopron vármegye, ma: Deutschkreutz, Ausztria, 1811. november 11. – Ebbenberg, Graz mellett, 1884. július 3.) a reformkor azon magyarországi írói közé tartozik, akik német nyelvű, de magyar érzelmű családba születtek. Frankenburg Antal gazdatiszt és Grill Anna gyermekeként jött a világra, de iskoláit már magyar nyelven végezte. Érdekesség, hogy keresztszülei Liszt Ferenc szülei voltak. A bencéseknel járt gimnáziumba Sopronban, majd Pécsen és Győrben tanult, végül Szombathelyen fejezte be a gimnáziumot. Az érettségi után színész volt, majd a keszthelyi Georgikon diákja, ezt követve fizikát tanult Szombathelyen, majd jogot hallgatott Egerben. Az 1833 áprilisában megindult első szépirodalmi lapban, a *Regélő: Pesti Divatlapban* (a *Regélő: Első szépművészeti magyar folyóirat* folytatása) lett a fővárosi tárcának tulajdonképpeni megteremtője. „Munkaköréül jelölték ki, hogy a Nemzeti Színházról bírálatokat írjon, ezt azonban hálátlan mesterségnek tartva inkább a főváros eseményeit ismertette a satirikus Budapesti levelekben [...]”⁴ Volt Széchenyi titkára, gazdálkodó a Somogy megyei Gombán (Nagygomba [!]) települést egyébként 1926-ban Marcalihoz csatolták), 1834-ben kadét Sopronban. E városban még mint német vőgá-

* A szerző az Országos Széchényi Könyvtár nyugalmazott tudományos főmunkatársa.

1 W[ÉBER] A[ntal], „Kisebb prózaírók a negyvenes években: Frankenburg Adolf”, in *A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig*, szerk. PÁNDI Pál, 645 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1965), 645.

2 W[ÉBER] A[ntal], „Frankenburg Adolf”, in *Új magyar irodalmi lexikon*, 3 köt., 1:622 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1994), 1:622.

3 MACHATSEK Lucia, *Frankenburg Adolf* (Sopron: Frankenburg Irodalmi Kör, 1938).

4 Uo., 29.

tékíró lépett színre (1834-ben mutatták be *Der erste April* című darabját), majd Pestre kerülve 1839 és 1840 között négy darabját vette meg a Pesti Német Színház.⁵

Frankenburgnak a *Honművészen* versei és adomái jelentek meg, később a *Rajzolatok*, majd 1836-tól a *Koszorú* munkatársa volt. 1837-ben az Akadémia írnoka lett, de özszeütközései voltak Toldy Ferencceel, és beadta lemondását. Frankenburg *Emlékiratok* című művében megemlíti az Akadémia vezetéseével kapcsolatos ellentéteit is:

Hogy állásom ily körülmények közt, melyek az academiának melynek kenyerét ettem, főembereivel folytonos s mindinkább növekedő ellenségeskedésbe hoztak, utóbb tartatatlan lesz, igen sokáig nem akartam belátni; mert az academiát, melynek eredetileg kitűzött célja előttem mindig szent volt, nem képzelhettem azonosíthatónak annak egyes bármily befolyásos tagjaival, sem ezeknek érdekeit amannak földatával öszszeforraszthatóknak.⁶

1838-tól kincstári fogalmazó gyakornok. 1839–1840-ben a hetente hatszor megjelenő, Saphir Zsigmond által szerkesztett szépirodalmi-enciklopédikus *Pesther Tageblatt* (1839–1845) munkatársa, sőt rovatvezetője volt:⁷

Hazafias szellemű cikkeivel a magyarok iránti ellenszenvet igyekezett elsimítani. Írt tárcákat, bírálatokat az előadott magyar darabokról, kivonatokat közölt hírlapjaikból, németre fordította egy-egy kiválóbb költőnk néhány művét.⁸

Frankenburg Adolf állandó rovata, a tárcarovat, a *Pesther Tageblatt*-ban a „Feuilleton magyarischer Erheblichkeiten” címet viselte, ebben zömében más lapok alapján (például *Társalkodó*, *Századunk*) közölt tudományos híreket. Ő így ír emlékirataiban a lapról:

E német lap az első volt hazánkban, mely mindennap megjelent, s nagy pártfogásnak örvendett nem csak a közönség, hanem az írók, s ezek közt a jobbnévű magyar írók, például Lauka, Trefort, Schedius, Kállay Ferencz, Pulszky, Bloch (most Ballagi) stb. részéről is. Ily érdemes úri emberek társaságában nem tartottam hazafiúi bűnnek idegen nyelven debütírozni a haza javára, s a kiadó fölszólítására beálltam rendes dolgozótársul huszonöt pengő forint havi fizetésért s egy ingyenjegyért a nemzeti színházba. – Írtam bírálatokat az előadott eredeti magyar darabokról; megismerttettem a sógorokat irodalmunk

5 PUKÁNSZKY, Béla, *Német polgárság magyar földön*, Kisebbségkutatás könyvek (Budapest: Lucidus Kiadó, 2000), 61; PUKÁNSZKY, Béla, *A magyarországi német irodalom története: A legrégibb időktől 1848-ig* (Budapest: Budavári Tudományos Társaság, 1926), 515.

6 FRANKENBURG Adolf, *Emlékiratok*, 2 köt. (Pest: Emich Gusztáv, 1868), 2:20.

7 Frankenburg német írói tevékenységére később visszaemlékezéseiben némileg szégyenkezve gondolt vissza, akárcsak Toldy Ferenc. Lásd ehhez: István FRIED, „Die Kultur des Bürgertums deutscher Muttersprache in Pest-Ofen zur Zeit des Vormärz”, in *Methodologische und literarhistorische Studien zur deutschen Literatur Ostmittel- und Südosteuropas*, Hg. Anton SCHWOB, Mitarbeit von Carla CARNEVALE und Friedrunn RINNER, 81–94 (München: Südostdeutsches Kulturwerk, 1994), 86.

8 MACHATSEK, *Frankenburg Adolf*, 27–28.

legérdekesebb termékeivel; kivonatokat készítettem a magyar hírlapokból; kitűnőbb költőink (Vörösmarty, Garay) néhány művét németre fordítottam, s toltam, a hogy a telivér német szerkesztő kegyelméből lehetett, nemzeti ügyünket előre, bátran, elszántan – számitás nélkül köszönet- és elismerésre.⁹

A tárcarovat vezetőjeként Frankenburg programként is felfogható írásában azt ígéri, hogy „a magyar művészet és ipar legújabb nevezetes eseményeiről” ad majd tájékoztatást:

Aus diesem Gesichtspunkte betrachtet, wollen wir alle in dem geistigen sowohl als materiellen Gebiet der ungarischen Kunst und Industrie auftauchende namhaftere Erscheinungen besprechen; ganz besonders soll aber das Augenmerk des denkenden Publicums auf die wissenschaftlichen und belletristischen Erzeugnisse unserer magyarischen Schriftsteller, auf Wirken, ihre Verhältnisse zu ihren Mitgenossen und Einfluß auf ihr literarisches Publicum gerichtet werden.¹⁰

Arról, amikor 1840-ben befejezte munkáját a lapnál, ezt írja az *Emlékiratok*ban:

Ha valaki érdemesnek találná a „Pesther Tageblatt”-nak 1839–1840-diki évfolyamát átlapozni, meggyőződhetnék állításom igazságáról, valamint arról is, hogy nincs mit pirulnom egyetlen sorért sem, melyet akkor – jobb szándékkal mint tehetséggel – hazai mozgalmairól írtam, s hogy, ha egyes személyekkel néha nem a legkíméletesebben bántam is, vagy kevesebb méltánylattal viseltetem érdekeik iránt, mint a menyinyire igényt tarthattak, vagy tarthatni véltek, ezt soha sem cselekedtem a közérdek hátrányára vagy nemzeti törekvéseink lealacsonyítására. Viszszaléptemmel a „Tageblatt” tökéletes német lap pá változott, s pedig nemcsak nyelvre, hanem szellemre nézve is; azonkívül meg csak oly részrehajló és megvesztegethető lett, mint a többi német collegai Pesten és – Bécsben.¹¹

Frankenburg újságírói pályafutásának korai szakaszában a német nyelvű lap rovatvezetői feladata kétségtelenül csak egy epizód volt. Ő másra vágyott, magyar nyelvű szépirodalmi lap szerkesztője szeretett volna lenni, de fordításaiival, írásaival így is hozzájárult a német–magyar kulturális transzferhez. A kor másik jelentős magyarbarát német nyelvű orgánumának, a Hermann Klein szerkesztette *Der Ungarnak* 1842 és 1848 közti éveiben nem találtam Frankenburgnak egyetlen munkáját sem. Szinyeyei szerint Frankenburg a *Pesther Tageblatt* mellett verseket közölt a *Der Spiegel*ben, a kor legszínvonalasabb irodalmi divatlapjában.¹² A digitálisan hézagosan hozzáférhe-

9 FRANKENBURG, *Emlékiratok*, 104–105.

10 Adolf FRANKENBURG, „Feuilleton magyarischer Erheblichkeiten”, *Pesther Tageblatt*, 1. Jan. 1839, 10. „Ebből a szempontból nézve kívánunk minden a magyar művészet és ipar szellemi és anyagi terén feltűnő fontosabb jelenséget tárgyalni, a gondolkodó közönség figyelmét különösen a magyar írók tudományos és szépirodalmi termékeire, tevékenységükre, íróházaikhoz való viszonyukra és irodalmi közönségükre kifejtett hatására irányítani.”

11 FRANKENBURG, *Emlékiratok*, 116–117.

12 SZINNYEI, József, *Magyar írók élete és munkái*, 14 köt. (Budapest: Hornyánszky Viktor, 1891–1914), 3:736.

tő, és általam átnézett 1829–1852¹³ évfolyamokban mindössze Császár Ferencnek egy Frankenburg által fordított, 1840-ben publikált elbeszélését találtam.¹⁴ Hacsak az Adolf aláírással megjelent és Saphir modorában írt vicces versike a kritikus Istenhez intézett kéréséről nem tőle származik.¹⁵ Lehetséges, hogy nevének feltüntetése nélkül jelentek meg saját publikációi, illetve fordításai a lapban. Ugyanakkor a Haaser–Ananieva-féle segédlet Frankenburgot a lap munkatársaként, nem szerzőjeként említi.¹⁶

Toldyn kívül Bajzával is több ízben került konfliktusba. A *Koszorúban* (alcíme: *Szépliteratúrai Ajándék a Tudományos Gyűjteményhez*) paródiát írt név nélkül Bajza lenyegyel szabadságharcban elesett hősök emlékére írt „Apotheosis”-áról („Nyugosznak ők, a hősfia, / Dúló csaták után”). Az *Athenaeum* szerkesztői, akiket az *Emlékiratokban* csak az „Atheaeum urai”-ként emleget, aztán nyilvánosságra hozták Frankenburg nevét.¹⁷ De Toldy is kritikával illette Frankenburg egy novelláját a *Figyelmezőben*.¹⁸

1841-től Kossuth *Pesti Hírlap*jában dolgozott, de ezt 1843-ban abbahagyni kényszerült. Kossuth, mielőtt meghívta Frankenburgot lapjához, már évek óta ismerte. Tudatában volt Frankenburg polemizáló, csipkelődő, gúnyolódó természetének, melynek jó hasznát vette az olvasók által kedvelt „Fővárosi újdonságok” című rovatban. Itt témái a társasági élet pletykái, bálók, multságok, a hatóságok túlkapásai voltak, tudósításokat közölt a főváros mindennapi életéről. Frankenburg nem politikai újságíró, hanem tárcaíró volt. Amikor 1843-ban azzal a feltétellel léptették elő kamarai állásából levéltári tiszté, hogy felhagy a Kossuth lapjába való írással, ő elfogadta ezt az ajánlatot.¹⁹ Kossuth a *Pesti Hírlap*ban nagy cikkben méltatta érdemeit, és vett búcsút tőle:

Komoly lapjaink fűszere az ő tolla volt; ő vala fővárosunk fonákságainak, visszaéléseinek, hiányainak rettenthetetlen ostora; sokaktól gyűlölvé lépett le pályájáról, de magával vivé az elnyomottaknak, az általa oly férfiasan védelmezetteknek háláját, s magával az olvasó közönség szeretetét [...].²⁰

13 A *Der Spiegel* feldolgozásakor az 1830-as évekből néhány év átnézéséhez, valamint az 1839-től 1852-ig terjedő időszakhoz az OSZK mikrofilmjéről készített digitalizált változatot használtam, a többi évfolyam, gyakran a *Schmetterling* (a *Spiegel* melléklapja) nélküli online eléréséhez sok segítséget nyújtott: Rolf HAASER und Anna ANANIEVA, *Der Pester „Spiegel“: Bibliografie, Autoren, Programme: Ein Überblick* (Tübingen: Universitätsbibliothek, 2016), hozzáférés: 2021.09.21, https://publikationen.uni-tuebingen.de/xmlui/bitstream/handle/10900/70819/Ananieva_Haaser_Pester_Spiegel_Portalbeitrag.pdf?sequence=2&isAllowed=y; *Der Spiegel*, hozzáférés: 2021.09.21, https://adt.arcanum.com/hu/collection/MTA_DerSpiegel/.

14 Franz von Császár, „Elvira”, [übs.?] Adolph v. FRANKENBURG, *Der Spiegel* 13 (1840): 693–695, 701–704, 709–710, 718–720, 725–727.

15 Adolf: Gebet eines Kritikers, *Der Spiegel* 1 (1829): 581–582.

16 HAASER und ANANIEVA, *Der Pester „Spiegel“*.

17 FRANKENBURG, *Emlékiratok*, 24.

18 Uo., 55.

19 Lásd ehhez: ZSIDAI József, „Gondolatok Frankenburg Adolf marxista megítéléséhez”, *Soproni Szemle* 1 (1962): 9–16, 1–4, 11–13.

20 [KOSSUTH Lajos], „Fővárosi újdonságok”, *Pesti Hírlap* [!], 1843. febr. [!] 5., 81. Idézi MACHATSEK, *Frankenburg Adolf*, 29. Machatsek hibásan 1841-ben jelöli meg Kossuth búcsú cikkének megjelenését.

Frankenburg 1843-tól szerkesztette a *Magyar Életképek*, majd *Életképek* című havi, később hetilapot. Vahot Imrével, a *Regélő* szerkesztőjével folytatott sokszor személyeskedő vitáinak kiváltó oka általában ízlésbeli különbségeik voltak.²¹ Frankenburg hiányosságai megmutatkoznak abban is, amikor – saját korlátait nem felismerve – az *Életképek* kritikai mellékleteként 1845 júliusában megindította az *Irodalmi Őrt*, amely azonban hamarosan, 1846 decemberében meg is szűnt. „Frankenburg jó lehetett divatlap-szerkesztőnek, de kritikai folyóirat irányítására, egy kritikai orgánus szellemi arculatának kialakítására nem futotta erejéből.”²²

1845. november 22-én a Magyar Tudományos Akadémia Frankenburgot a Nyelv- és Széptudományi Osztály levelező tagjává választotta.²³ Az *Ost und West* című prágai lapban Rummy Károly György adott hírt Frankenburg 1845. december 29-ei akadémiai székfoglaló beszédéről.²⁴ Frankenburgot, aki kamarai tisztviselő volt, felettesei az 1846-os év folyamán többször figyelmeztették, hogy hagyjon fel az ellenzéki *Életképek* szerkesztésével.²⁵ Ennek lett aztán következménye, hogy a kormány legjobbnak vélte eltávolítani Frankenburgot a magyar irodalom központjából. Gróf Szécsen Miklós 1847 tavaszán adta tudtára, hogy udvari tolmácsnak nevezik ki a bécsi kancelláriához, és ekkor Bécsbe települt át. Az *Életképek* szerkesztését Frankenburg Bécsbe távozta után 1847-től Jókai Mór vette át, aki 1848-ban Petőfivel együtt szerkesztette egészen a két íróbarát 1848 nyár végi összekülönbözéséig többek között Vörösmarty kapcsán.²⁶ Frankenburg munkatársa volt még az 1849 novemberében megindult *Hölgyfutárnak*, s leveleket írt a *Pesti Naplónak* Bécsből. 1848 novemberétől 1849 januárjáig a bécsi magyar minisztérium tagjaival való érintkezése miatt a bécsi forradalom leverése után letartóztatták. Első felesége 1850-ben elhunyt, őt ugyanebben az évben fogalmazónak nevezték ki a bécsi Törvényszékhez, 1855-ben az úrbéri legfőbb törvényszék elnöki titkárának, majd 1860-tól a Magyar Udvari Kamarához titkárnak.²⁷ Írásait közölte a *Hölgyfutár*, írt a *Bolond Miskában* (1860-tól), a bécsi *Fremdenblatt*-ban és a *Wanderer*-ben.²⁸ 1866-os nyugdíja-

21 T. ERDÉLYI Ilona, „A negyvenes évek divatlapjai”, in *A magyar sajtó története I.: 1705–1848*, szerk. KÓKAY György, 600–602 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979).

22 Uo., 639.

23 FEKETE Gézáné, *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–1973* (Budapest: MTA Könyvtára, 1975), 80.

24 RÓZSA Mária, „Ungarische Bezüge in der Prager Zeitschrift *Ost und West* 1837–1848”, *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 63 (2018): 437–454, 445.

25 T. ERDÉLYI, „A negyvenes évek...”, 624.

26 BUZINKAY, Géza, *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig* (Budapest: Wolters Kluwer: 2016), 137.

27 Lásd ehhez: VADNAI, Károly, „Frankenburg Adolf emlékezete”, *A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek* 4, 3. sz. (1887): 1–26, 20.

28 Magam a *Wanderer*-ben, melynek évfolyamait magyar szempontból feldolgoztam, nem találtam Frankenburg nevével jelzett közleményt, de Falk baráti köréhez tartozott, emlékirataiban sok adatot közöl Falk bécsi életével kapcsolatban. Feltehető, hogy dolgozott vagy fordított a *Wanderer* számára. Lásd: RÓZSA Mária, „A bécsi »Wanderer« magyar munkatársai 1814–1873”, in „Azok a szép napok...”: *Tanulmányok a Monarchia irodalmairól*, szerk. FRIED István, 62–70 (Szeged: JATE, 1996), 66. Falkhoz lásd még: FRANKENBURG, *Emlékiratok*, 177–184.

zása után Pestre vonult vissza. Rövid ideig a *Budapesti Hírlapban*²⁹ is publikált, 1868-ban Sopronba költözött, majd 1881-ben, új házasságát követően vissza Budapestre. Betegsége miatt tartózkodott Ebbenbergben, itt érte a halál.³⁰

Röviden szólunk kell a korszak meghatározó irodalmi-kritikai lapjáról, az 1837 és 1843 között hetente kétszer megjelenő *Athenaeumról* *Figyelmező* című kritikai melléklapjával együtt. Szerkesztői Bajza József, Toldy Ferenc és Vörösmarty Mihály voltak, munkatársai közé tartoztak a haladó, liberális gondolatok, a polgári átalakulás képviselői Kölcseytől és Kossuthtól Eötvös Józsefen át Petőfiig. 1841-től, Kossuth *Pesti Hírlapjának* megalapításától kezdve az *Athenaeum* egyre kevésbé bírta vele a versenyt, vesztett népszerűségéből és előfizetőiből, majd megszűnt.³¹ Frankenburg több ügyben hangsúlyosan kiállt az *Athenaeum* szerkesztői triumvirátusának a véleményével szemben. Egyik írása a Kisfaludy Károly halála után vele kapcsolatban kibontakozott irodalmi polémiaába enged bepillantást.³² Frankenburg a Pozsonyan megjelenő *Hírnök* alapján Csató Pált idézi, aki a Kisfaludy Társasággal kapcsolatban megemlíti magát Kisfaludyt érő kritikáját. Velük ellentétben Frankenburg véleménye szerint Kisfaludy mindenképpen magasabb szellem volt; körének központja és vezéregyénisége, kollégáit is az ügy érdekét és képességeiket nézve válaszotta ki, nem a személy számított neki. Szontagh Pál is igen helyesen jegyzi meg Frankenburg szerint, hogy Kisfaludy „megújította költészetünket és szépirodalmunkat, mert művészi öntudatra emelte” azokat. Halála után minden rossz irányba kezdett fordulni, nincs egyetlen méltó követője sem a dráma- és regényirodalmat kivéve, melyekben Jósika, Eötvös, Kuthy és Vajda nevét emeli ki, de ez sem az *Athenaeum* „urainak”, hanem Kisfaludy Károlynak köszönhető. Véleményem szerint ez a kritika az *Athenaeum* szerkesztőit annak ellenére éri, hogy ők folytatták Kisfaludy irodalmi örökségét (Bajza átvette az *Aurora* szerkesztését), illetve gondozták irodalmi hagyatékát. Toldy Ferenc 1831-ben sajtó alá rendezte és kiadta tíz kötetben munkáit, 1832-ben életrajzát is megjelentette, s az 1830-ban elhunyt Kisfaludy szobrára, melyet Ferenczy István készített el, gyűjtést indítottak. Az ez után megmaradt összeget pályadíjakra kívánták fordítani, s e célból és Kisfaludy emlékének ápolására létrehozták a Kisfaludy-Társaságot, melynek fontos irányító szerepe lett később az irodalmi életben.³³

A másik alkalom a *Pesther Tageblatt* „Feuilleton magyarischer Erheblichkeiten” rovatában volt, amikor Frankenburg a Pesti Magyar Színház (1840-től Nemzeti Színház) és a Pesti Német Színház körül kialakult vitában állást foglalt a német nyelvű színjátszás és ezáltal a német nyelv fontos közvetítő szerepe mellett, melyet előtérbe helyez a „fertőző és semmilyen valós felvilágosodást és képzést nem jelentő” szláv nyelv-

29 BUZINKAY Géza, „A 67-es ellenzékiiséget képviselő *Budapesti Hírlap*”, in *A magyar sajtó története II/2: 1867–1892*, szerk. KOSÁRY Domokos és NÉMETH G. Béla, 351–357 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985), 353.

30 SZINNYEI, *Magyar írók...*, 732–738.

31 BUZINKAY, *A magyar sajtó és újságírás...*, 104.

32 „Feuilleton magyarischer Erheblichkeiten von Frankenburg”, *Pesther Tageblatt*, 20. März. 1839, 612.

33 RÓZSA Mária, *Pesti német nyelvű folyóiratok a kultúraközvetítés szolgálatában a reformkorban és az 1850-es években*, Irodalomtörténeti füzetek 173 (Budapest: Argumentum Kiadó, 2013), 68–69.

vel szemben.³⁴ A vita kiváltója a *Hazai 's külföldi Tudósítások* melléklapjában, a *Hasznos Multságokban* megjelent írás volt, melyben a két színház közti párhuzamosságról volt szó. Mint Frankenburg írja, ezt a cikket figyelmen kívül is hagyná, ha Csató Pál, aki 1838 második felétől ellentétbe került az *Athenaeum* körével, a kormánypárti pozsonyi *Hírnökben* nem intézett volna ellenük támadásokat. Ez a válaszként keletkezett írása is a pozsonyi lapban jelent meg. Míg a magyar színház vidám színkavalkád, és fiatalságot áraszt magából, a másik egy sötét barlang, melyből minden nagyszerűség hiányzik. Az előbbiben a publikum is tüzzel és léttel teli, megfiatalodva érzi magát, a másikon a közömbös, a megszokottat kedvelő tömeg. A közönségről a játékra áttérve: a német színházban a játék korrekt, de lassú, a magyar színházban vannak ugyan hibák, de azok a fiatalos tűz jelei. A magyar színházat „tüzes ábrázolás”, a németet a „betanult deklamálás” jellemzi. Végkövetkeztetés, hogy a magyar színházban az izlés sokkal nemesebb, míg a német izléstelen, míg a magyarban egy ébredő nemzet minden reménye, akarata, érzése testesül meg, a németben a lelket semmi magasabb és nemesebb utáni vágy nem tölti el, hanem buta, érzéketlen állapotban leledzik, semmi lelkesültségnek nem adná át magát, mert az talán elfárasztaná. Csató megemlíti, hogy a hivatkozott cikk szerzője igazságtalan a német közönséggel szemben, és megszólítja a *Pesther Tageblatt* mint az egyetlen, naponta megjelenő német nyelvű lap szerkesztőségét, nem tekintve hazafiatlanságnak, mint az „egzaltált” Schedel, hogy vannak, akik német nyelvű lapot olvasnak, sőt írnak, mert a német nyelv a képzés legerősebb eszköze és feltétlen terjesztője.

A *Pesther Tageblatt* számos magyar vers fordítását közölte német nyelven Frankenburg Adolf, Kolbenheyder Mór és Steinacker Gusztáv tollából. Vörösmarty *Abschied von der Liebe*³⁵ címmel megjelent, Frankenburg fordította versének eredetijét nem sikerült megtalálnom; lehet, hogy szabad átköltésként fogta fel a fordító.

Szintén Frankenburg fordította Garay János kevésbé sikerült kis versét (*A patak-nál; Am Bache*),³⁶ melynek a szótagszám és a rím kedvéért átalakított, bár az almanachlírásban elfogadott, de némileg erőltetettnek ható szavait (*patakcsa*, azaz patakocska) Frankenburg kiegyenlítette, elsimította, gördülékennyé tette, és nála válik a vers tartalma világossá és érthetővé.³⁷

Frankenburg színi kritikák szerzője is volt a *Pesther Tageblatt*-ban. Kuthy Lajos *Fejér és Fekete* című drámája Frankenburgtól szigorú bírálatot kapott, Victor Hugo utánzásának, a francia romantikus iskola követésének tartotta.³⁸

Frankenburg ezen kívül könyvismertetéseket is közölt a *Pesther Tageblatt*-ban. Ő méltatta a „Repertoire für Literatur” rovatban az Eötvös József szerkesztésében 1839 és 1841 között megjelent, a pesti árvíz károsultjainak megsegítésére kiadott *Budapesti árvízkönyv* 1839-es első kötetét. A könyvet pompásnak nevezi tipográfiailag és művé-

34 „Feuilleton magyarischer Erheblichkeiten”, *Pesther Tageblatt*, 6. Jul. 1839, 1567–1569.

35 „Abschied von der Liebe: Aus dem Ungarischen des Vörösmarty”, *Pesther Tageblatt*, 1. Jan. 1839, 4.

36 „Am Bache: Aus dem Ungarischen des Garay, von Frankenburg”, *Pesther Tageblatt*, 22. Jan. 1839, 161.

37 RÓZSA, *Pesti német...*, 95–96.

38 Adolph von FRANKENBURG, „Perspectiv-Blicke ins Theater-Leben”, *Pesther Tageblatt*, 22. Febr. 1839, 388–390.

szileg is, a legelismertebb és legtehetségesebb írókat sikerült a szerzőnek a kötet számára megnyerni. Szerepel a kötetben részlet Eötvös *A karthauzijából*, melyet a kötet „koroná”-jának tart a recensens. Pulszky Ferenc *Úti vázlatokja* a szerző éleslátásáról ad tanúbizonyságot, jók az ítéletei és a leírásai; Vörösmarty *A hű lovag* című balladája, melyben a költő nem vette túl szigorúan a „lehetséges lehető”; Fáy András *Szádvár és vidéke* című elbeszélése, melyet a legnagyobb dicséret illet, ami a felfogásra és a fejlődésre vonatkozik, nyelve tiszta és vonzó, a történeti ábrázolás hiteles; ezen kívül még versek Kunoss Endrétől, Vachott Sándortól, Kisfaludy Sándortól, Garay Jánostól és Erdélyi Jánostól, akinek a verseiből hazaszeretet árad.³⁹

A „Repertoire für Literatur” rovatban Frankenburg ismertette az 1839-ben Heckenastnál megjelent *Emlény* almanachot. Bevezetésül a kor magyar irodalmáról tesz néhány fontos, összefoglaló megjegyzést. Szerinte a magyar irodalom az „érés” fázisában van, néhány kivételtől eltekintve, s az éretlen szellemek nagy része már létrejötté pillanatában el is enyészik. Ugyanakkor azért tartja fontosnak a tárgyalt zsebkönyvet, mert ha mi magyarok erőnket egyesítjük és nem szétforgácsoljuk, tudunk sokat és nagyot is alkotni. Kiemeli Garay János, Csató Pál és Jósika Miklós elbeszélését, Kazinczy Ferenc *A’ dal leánya* című versével kapcsolatban viszont megemlíti, hogy hiányzik belőle az eredetiség. A többi prózát alig a középszerűség szintjén felülinek tartja, és hiányolja Fáy, Eötvös és Kisfaludy Sándor munkáit a kötetből.⁴⁰

A „Vaterländische Literatur” rovatban ismertették Frankenburg 1844-ben *Estikék* címmel megjelent novelláskötetét. A novellák java részét korábban már publikálta az *Életképekben*, illetve más folyóiratokban, de a könyv formában való megjelenés mégis súlyt ad nekik. Frankenburg az egyetlen magyar író, akinek humora van – véli a recensens.⁴¹

Frankenburg az 1840-es években barátai révén egyre közelebb került a szabadelvű magyar politikához. Magyarságának hangoztatásában az 1840-es években odáig ment, hogy mindent támadott, ami a németiséggel kapcsolatban volt. Így a Pest-Budai Hangász-egyesületet, a pesti dalárdát és a pesti „Műegyletet”, mert szerinte az mellőzi a honi művészetet. Frankenburg később a *Pesti Hírlapban* nyitott külön fővárosi rovatot, amelyben a „németes” város ellen harcolt, de megtámadta a pozsonyi „német kalmarárokat” a boltok német feliratai miatt. Rendet akart teremteni a budai német kaszinóban is. A budai német színház ünnepségén parittyákat lőtt ki a „Willkommen” üdvözlő tábla körüli piros-fehér-zöld lámpásokra. Megtámadta Glatz Ede *Das deutsche Element in Ungarn* címmel 1846-ban megjelent röpiratát, valamint a *Jahrbuch des deutschen Elementes in Ungarn und seine Aufgaben* című évkönyvet (1846) is.⁴² „Frankenburg fejlődésében több homályos pont van, amely jellemére is árnyékot vet” – írja Pukánszky. „Annyi bizonyos, hogy liberalizmusának, szabadságszeretetének döntő szerepe volt

39 Adolph von FRANKENBURG, „Budapesti árvízkönyv. Szerkeszti B. Eötvös József. Első kötet., Repertoire für Literatur”, *Pesther Tageblatt*, 22. Jan. 1839, 164–165. Lásd erről: Rózsa, *Pesti német...*, 118–119.

40 Adolph v. FRANKENBURG, „Emlény: Karácsoni, ujesztendei és névnapi ajándék MDCCCXL, Repertoire für Literatur”, *Pesther Tageblatt*, 22. Nov. 1839, 3129–3130.

41 – M–, „Estikék von Adolph v. Frankenburg, Pesth, 1844”, *Pesther Tageblatt*, 18. Oct. 1843, 1016.

42 PUKÁNSZKY, *Német polgárság...*, 62.

magyarosodásában: és liberalizmusához minden csábítás meg nyomás ellenére mindvégig hű marad.⁴³ „Frankenburg szélsőségesen németellenes rohama a beolvadó szabadsággittas polgárság tekintélyes részének hangulatát tolmácsolja. Minnél jobban közeledünk 48-hoz, annál gyakoribbak a polgárság soraiból feltörő németgyűlölő, a németiséget megtagadó hangok.”⁴⁴

A 19. század folyamán a magyarországi német nyelvű lakosság asszimilálódása fokozatosan ment végbe. Pest-Budán az erjesztő, a feudális múlttal szembeszálló polgárság nagy részt még német anyanyelvű volt.⁴⁵ Ugyanakkor gazdasági okok is közrejátszottak abban, hogy a német polgárság egy része csatlakozott a polgárosodó, árutermelő, reformokat, önálló magyar nemzeti piac létrejöttét követelő magyar köznemesi mozgalomhoz. Míg a század elején Debrecen kivételével az összes szabad királyi városnak még túlnyomóan német volt a lakossága, a német polgárság elmagyarosodása az 1830-as évekre jelentékenyen előrehaladt, elsősorban a magyar nyelvterületen fekvő városokban, Székesfehérvárott, Győrött, Pécsen, Szegeden, nemkülönben az ország központjában, Pest-Budán – írja Bellér Béla.⁴⁶ A német polgár egy másik típusa kifelé ugyan teljesen „behódol a magyar szellemnek, divatnak, kultúrának”, de szűk családi körben még ragaszkodik német kultúrájához, ápolja hagyományait. A németek harmadik csoportját képezik a német öntudat képviselői, akik ugyan nem fordulnak szembe a magyar nemzeti mozgalommal, de a saját német nemzeti kultúrájuk ápolásával, terjesztésével vannak elfoglalva.⁴⁷ Most nem szólunk részletesen a rendkívül fejlett nemzeti öntudattal és kultúrával rendelkező, s amellet gazdaságilag is élen járó és zömében Habsburg-hű erdélyi szászokról.

A multinacionális városokban (Pest-Buda, Prága, Pozsony, Zágráb) a többnyelvűség mellett a német nyelv összekötő szerepe, *lingua franca*ként való működése volt jellemző. Ez különbözteti meg a német nyelvet a többi nemzetiségi nyelvtől ekkor és még nagyon sokáig, egészen a II. világháborúig. Ezekben a városokban nemcsak a német polgárság beszélt németül, hanem a polgárok általában, a nemesek, kereskedők (köztük sok zsidó származású) és az iparosok. Ezekre az emberekre a többnyelvűség volt jellemző; sok tudós, író vagy publicista pályája során fokozatosan hagyta el a kétnyelvűséget, és tért át a magyar nyelvű írásra.

A polgári átalakulással együtt indul meg a német anyanyelvű rétegek asszimilációja, magyarosodása. Ennek azonban kezdetben nem volt feltétele a magyar nyelv aktív ismerete. Természetesen a németek között is voltak liberálisok, konzervatív, udvarhű elemek, illetve radikálisok. Összefoglalóan elmondható, hogy az 1848/49-es magyar forradalom és szabadságharc eseményei a németiség asszimilációját felgyorsították.⁴⁸

43 Uo., 61.

44 Uo., 63.

45 Lásd ehhez: SZIKLAY László, *Pest-Buda nemzetiségi képe a 18–19. század fordulóján* (Budapest: MTA Irodalomtudományi Intézet–Argumentum Kiadó, 1991), 79.

46 BELLÉR Béla, *A magyarországi németek rövid története* (Budapest: Magvető Kiadó, 1988), 84.

47 Uo., 85–86.

48 SPIRA György, „A pesti németek és a magyar negyvennyolc”, in *Németek Budapesten*, szerk. HAMBACH Vendel, 41–55 (Budapest: Fővárosi Német Kisebbségi Önkormányzat, 1998), 44.

Frankenburg Adolf azon magyarországi német származású írók sorába tartozik, akik teljesen azonosultak a magyarsággal, magyar íróvá váltak. Életútja rokonítható azon más magyar újjáírókéval, írókéval, akik, mint Falk Miksa, Ágai Adolf, Ludassy (Gans) Mór, éveket éltek Bécsben, és vállalták fordításaikkal, szerkesztői tevékenységükkel a kultúrák közti közvetítés feladatát, majd pályájukat magyar íróként Magyarországon folytatták, és fejezték be.

Kritikai írásaival, műfordításaival, költeményeivel sokat tett a reformkori magyar törekvések megismertetése érdekében. Íróként Machatsek így összegzi róla véleményét „Mint író nem több, csak jó elbeszélő, de ez elég érdem”.⁴⁹ Mikszáth Kálmán is a Petőfi-Társaságban tartott szeretetteljes emlékbeszédében közepszerű írónak nevezi Frankenburgot, akinek stílusa németes volt, s a kor divatos, de sokat vitatott írójának, Moritz Gottlieb Saphirnak utánzását véli felfedezni humoros novelláiban.⁵⁰ Vadnai Károly is Saphir „magyar tanítványának” nevezi.⁵¹ Véleménye szerint Frankenburg azon írók közé tartozott, „kiknek emlékét nem maradandó fényű műalkotások, hanem hosszú ideig tartott és kitartó munkásság ösztönző hatása és haszna óvja meg a korai enyészettől”.⁵² Bár a kortárs *Pesti Napló* alkalmanként bírálta „Saphir-majmoló, humorban gyér, élcben idejétmúlt kalendáriumait [*Bolond Miska Naptára*], az udvari kancellária hivatalnokaként *másként*, s a beavatottak tájékozottságánál fogva *látszólag* bátrabban reagál a mindennapok tényeire”.⁵³ Frankenburg maga kritikával szemlélte a pesti német kultúrát, a német színház és egy német nyelvű lap szerkesztőségének belső világát *Jelenetek egy divatlapszerkesztő műhelyében* (1844) című írásában. Mindennek ellenére publikált németül még akkor is, amikor a Bajza, Toldy, Vörösmarty-féle triász hangosan elítélte, és a nemzeti irodalommal ellentétesnek nyilvánította a németül író szerzők (Pyrker, Romy) munkásságát, sőt korai írásaiban megvédte a német kultúra értékeit, mert a német nyelvet magasabb rendűnek tartotta például a szláv nyelveknél. Később azonban csatlakozott a németiséget szélsőségesen elítélők táborához, hozzájárulva ezzel a hazai németiség asszimilálódásához, bár maga a névmagyarosításig nem jutott el.

49 MACHATSEK, *Frankenburg Adolf*, 51.

50 MIKSZÁTH Kálmán, „A jó öreg Frankenburg”, *Koszoru: A Petőfi Társaság heti közlönye* 3, 2. sz. (1885): 1–22.

51 VADNAI, „Frankenburg Adolf...”, 14.

52 Uo., 4.

53 MIKLÓSSY János, „Élclapok”, in *A magyar sajtó története II/1: 1848–1867*, szerk. KOSÁRY Domokos és NÉMETH G. Béla, 664–675 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985), 672.

Summary

MÁRIA RÓZSA

Some additions to Adolf Frankenburg's culture mediating activity in the German language press

Adolf Frankenburg (1811–1814), who was born as a German speaker, through his work as a novelist and an editor became a Hungarian language author with Hungarian feelings. In 1839–1840 he was the columnist, article writer, theatre critic and translator of Hungarian poets to German at *Pesther Tageblatt*, which had friendly feelings towards Hungarians. He worked for Kossuth's *Pesti Hírlap* from 1841 until 1843 and he was the editor of *Hungarian Életképek*, later *Életképek* from 1843. As a representative of assimilating Germans in Hungary from the 40s he attacked everything and everybody that did not prefer German culture. Even his contemporaries considered him to be a bad writer who imitated Moritz Gottlieb Saphir's scoffing and critical style. Yet, his importance lies in his mediating and translating work: Frankenburg, while living in Vienna, took part in the work of mediating between cultures, then finally continued his career as a Hungarian writer in Hungary.